

Villmark sanatorium

Hanne Kroken Finseth og Pål Øie

"De kan rive bygningen, men aldri fjerne fortiden"¹

1
Villmark 2, filmens tag-line

2
Om den medisinske bakgrunnen for geografisk plassering av sanatorier: www.nrk.no/sf/leksikon/index.php/Bakgrunnen_for_Lyster_Sanatorium
Dato: 15. august 2015

3
Diktet "vi skal ikkje sova", senere kjent som "vi skal ikkje sove bort sumarnatta", ble skrevet av Aslaug Låstad Lygre da hun var innlagt på sanatoriet på 1940-tallet.

4
https://nbl.snl.no/Adolph_Fischer
Dato: 15. august 2015

Handlingen i Pål Øies kommende grøsseroppfølger *Villmark 2* er lagt til det forfalne sanatoriet *Harastølen* i Luster, innerst i Sognefjorden. Den store, hvite bygningen kan så vidt skimtes høyt oppe i fjellsiden. Det er ettermiddag, juni, og jeg sitter i ei gul motorjolle som sakte baner seg vei gjennom Lustrafjorden. Jeg er på vei for å kjøpe is, men blir sittende å se på den gamle bygningen som utsondrer en merkelig mellomting av ro og uro. Opprinnelig ble Harastølen bygget for å huse tuberkulosepasienter, og i sin tid var det et av de største spesialsykehusene i landet. Gjennom frisk fjellluft skulle syke lunger bli mindre syke. Kanskje satt noen med blodig hoste og så ned på akkurat den flekken av fjorden hvor jeg befinner meg nå. Fra en fjellhulle 500 meter over fjorden må utsikten ha vært god, tenker jeg, vel vitende om at det ikke var utsikten som veide tyngst i plasseringen av sanatoriet. Snarere var det en tanke om at de syke skulle isoleres og den øvrige befolkningen skjermes. Pragmatiske årsaker lå bak plasseringen, bygget ble reist i en såkalt "immunitetssone"², i en bestemt høyde over havet og med visse klimatiske forhold. Pragmatiske årsaker veide kanskje også tyngst når bygget etter hvert ble tømt for lungesyke, og Harastølen ble overtatt av pasienter med mentale lidelser, sanatoriet ble et psykiatrisk sykehus. Enda senere igjen ble Harastølen i noen år brukt som asylmottak. Flyktningene som kom fra det krigsherjede Bosnia–Hercegovina så det samme som sine forgjengere, en blå fjord, fjell og himmel, men måtte også bo i et bygg tilpasset syke mennesker. En av disse tidligere flyktningene har sydd min sognebudad.

Under alle driftsperiodene var Harastølen noens hjem, og det har alltid vært et hjem for sårbare grupper. Folk kom langveis fra for å få behandling og husvære her, og plassen fikk betydning i både nasjonal og internasjonal kontekst. Den avsidesliggende plasseringen førte til at det under sanatoriets drift ble dannet et eget samfunn her oppe, med blant annet kino, slakteri, skole, tannlege og et eget kraftverk som også forsynte store deler av bygda. Harastølen var hjørnesteinsbedriften i Luster. Flere av de ansatte bodde her oppe med sine familier. Derfor var det heller ikke bare sykdom og lidelse som preget livet på Harastølen. Det ble en sosial plass, et sted barn vokste opp, et sted hvor noen fant kjærligheten, et sted man ikke skulle sove bort sumarnatta³. Etter at asylmottaket på Harastølen ble lagt ned har bygget stått tomt i nærmere 20 år. Buddhistmunkene som så for seg å bruke Harastølen som kloster har skrinlagt sine planer. Folk har etter hvert begynt å ta seg inn i det store bygningskomplekset, de har sett forfallet, størrelsen. Det er tatt bilder, lagd filmer og dokumentarer, det er skrevet artikler og bøker. Mange skjebner har delt den samme utsikten. Mange historier har satt spor i bygget. Bygget på Harastølen har mistet sitt opprinnelige formål, men har på grunn av dette også fått en ny funksjon, som kulisse for fotografer og filmskapere. Noen har sågar flyttet inn og begynt på en slags redningsaksjon med håp om å berge den slitne bygningskroppen, slik at den etter hvert kan bli en base for kunst og kulturvirksomhet. Restene av taubanen som gikk fra fjorden og opp til Sanatoriet står

fortsatt ved veien og skiller seg ut fra de omliggende gårdene og husene. Harastølen var visstnok et av Norges mest påkostede bygg. Fra fjorden kan jeg se det spisse taket som arkitekt Adolph Fischer tegnet med inspirasjon fra den tyske romantiske nygotikken⁴, slitt murpuss, avskalinger og flekker, før jolla styres inn mot land og bygningen forsvinner bak bergnabber, trær, blir borte der oppe i lia.

Om en stund kommer jeg til å se bygningen igjen, i en annen setting. Og etter at rulleteksten har stilnet, og lysene i kinosalen er tent, kommer jeg til å tenke over hvordan filmen svarer til regissør Pål Øies opplevelse av Harastølen, og hvordan han tar tak i denne plassen med alle sine iboende historier og bygger videre på disse gjennom sin film. Hva skjer når en ny fiktiv fortelling, basert på faktiske hendelser og et virkelig bygg, utspiller seg på et slikt sted? *Villmark 2* har kinopremiere 9. oktober, men Øie gir oss her et innblikk i deres versjon av Harastølen.

Filmmanuset

Vi oppdaget stedet i 2002, i forbindelse med innspillingen av den første filmen, som er spilt inn i nærheten. Bygningen gjorde et voldsomt inntrykk på meg, den så nesten ut som et isfjell der den sto. Som en skogens katedral, noe fra en annen tid. Bygningskroppen er ikke spesielt bred, men strekker seg ut slik at sidefløyene nesten favner om det store landskapsrommet. Senere kom jeg tilfeldigvis over en avisartikkel hvor det stod at bygningen skulle rives, og da kom ideen om å lage en oppfølger til den første filmen, og legge handlingen til det gamle sanatoriet.

Filmens narrativ bygger direkte på Harastølen forfalne tilstand, og at bygget sannsynligvis skal rives. Selv om naturen er i ferd med å fortære bygget, finnes det et menneskeskapt materiale som ikke lar seg bryte ned av naturens kretsløp. Dette miljøfarlige avfallet, asbest, skal fem arbeidere finne og merke. Men så viser det seg at det finnes noe annet farlig i bygget, noe som man ikke bare kan ta ut å deponere eller kvitte seg med. Vi griper fatt i bygningens opprinnelige historiske kontekst og bygger et bakteppe, en fiksjon om at det ble gjort grusomme ting mot tyskerbarn her etter krigen. En tuberkulosevaksine ble testet ut på de seierherrene så på som svakest. Ikke mange overlevde. En fri iscenesettelse fra vår kant, basert på deler av virkeligheten og vår fantasi.

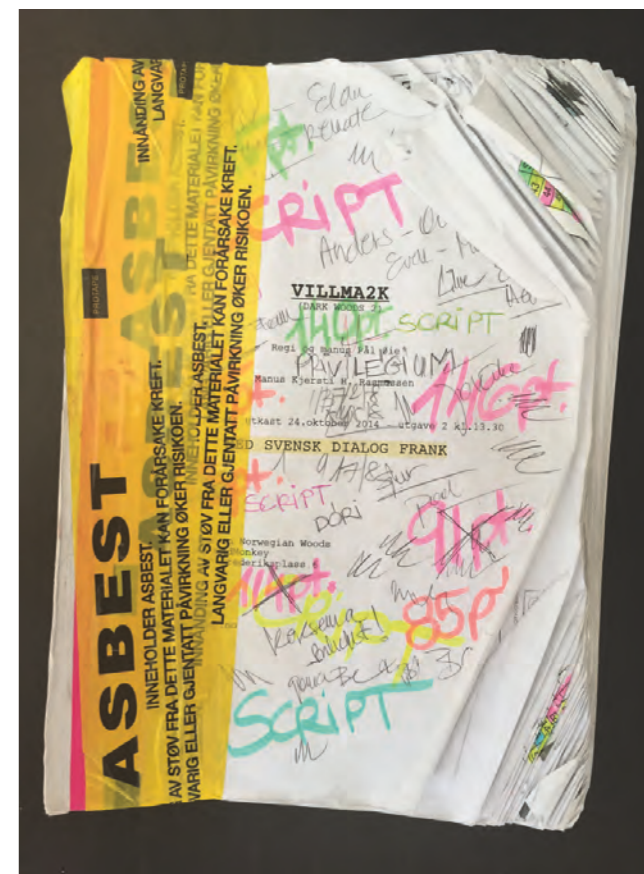

Foto: Handmade Films in Norwegian Woods

Harastølen isolerte beliggenhet gjorde dette til et perfekt sted å lage oppfølgeren til Villmark. Det er i dette landskapet historien springer ut og kobler seg på den første filmen. Naturen rammer inn det menneskeskapt landemerket og danner kulissene for vår nye fortelling. Harastølen er den viktigste hovedkarakteren i Villmark 2, men bygget heter ikke Harastølen i filmen. Her står vi fritt og kaller det bare 'Sanatoriet'. Harastølen har en spesiell historie, og man må være ydmyk når man jobber med et slikt sted og dets bakgrunn. Det er mye lidelse som ligger i veggene her. Vi forsøker derfor å løsne den direkte tilknytningen til Harastølen i filmen, i respekt for de som har levd sine liv her eller har hatt slektninger her oppe. Når vi tenkte gjennom alt bygget hadde rommet gjennom tidene, og den tilstanden bygningskroppen har i dag, kom vi frem til at det sikkert tålte en horrorfilm på toppen.

Hva som sitter i veggene i et bygg med en historie som Harastølen, får meg til å tenke på skogens store dikter Hans Børli. I et tv-program snakker han om det blå skrivebordet sitt som han alltid satt ved når han diktet. Han tenkte ofte på dette enkle trebordet han var blitt så glad i, som kom til å stå der også etter hans død. Tingene sørger aldri over oss, sier han. Dette er opplagt, men vemodig og eksistensielt. Med andre ord, det som sitter i veggene på Harastølen er det vi mennesker som projiserer inn i de. Det handler kanskje om at vi påminnes vår egen forgjengelighet? Bygningen er stum, men ladet med et vell av historier, som tilsammen legger grunnlaget for den spesielle atmosfæren her oppe, en etablert atmosfære som vi gjør bruk av i vår film.

Selv om bygningen utenfra danner perfekte kulisser for en skrekkfilm, svarer ikke interiøret helt til forventningene om et gammelt sykehus fra tidlig 1900-tallet. Det har gjennomgått mange estetiske faser, og ombygginger har ødelagt litt av særpreget. 70-tallet, 80-tallet. Originale detaljer er fjernet, tapt, tilpasset et annet bruk og en ny tid. Det visker ut noe av det man forventer å møte når man stiger inn i bygningen. Men vi har brukt deler av byggets originale interiør i filmen, i tillegg til møbler og andre rekvisitter vi fant her oppe. Vi var på utallige befaringer, og hentet inspirasjon fra gamle bilder tatt på Harastølen. Til sammen ga dette inspirasjon til handlingen og scenografien generelt. En natt vi var der for å teste ut noen spesialkamera, fant jeg en langt tråd som slynget seg rundt i bygget. Jeg tenkte at noen engang kanskje har brukte denne tråden for å finne veien i mørket, og den ideen tok jeg med meg inn i manus.

Flere av scenene i Villmark 2 er spilt inn på location i Budapest. Scenografiens oppgave er jo å skape et visuelt univers som forsterker den historien man ønsker å fortelle, og man slår sammen ulike motiv for å skape det filmuniverset man er ute etter. Spesielt interessant er dette når det kommer til romlighet, romforløp og illusjonen av et sted og stedets atmosfære som skapes gjennom filmen.

Det var også praktiske hensyn som lå bak valg av andre locations. Vi ønsket for eksempel å "flytte" vannet fra den første filmen inn i bygget, og da måtte vi finne muligheter for å gjøre dette et annet sted. Det ligger også andre praktiske og økonomiske hensyn bak valg av andre innspillingssteder.

Sammenstillingen av alt dette måtte kalibreres nøye med tanke på dagslys, kunstlys, fargekart, for å kjenne igjen de ulike rommene og stedene i bygget. Vi jobbet mye med å sette sammen de riktige etasjene, rommene, korridorene, fremside, bakside, kjeller. Ingenting er tilfeldig, men denne konstruksjonen skal heller ikke legges merke til. Som filmens historie er scenografien også en konstruksjon, basert på den virkelige bygningen på Harastølen. Under innspillingen var det noen som fortalte meg at landskapet i Tidemand og Gudes maleri "Brudeferd i Hardanger" er fra Lustrafjorden. Disse nasjonalromantiske malerne hentet motiver fra ulike steder, og satte de sammen til å skape den stemningen og det landskapet man ønsket. Landskapet i maleriet er en sammenstilling av innsjøen Sandvinsvatnet ved Odda i Hardanger og et parti fra Lustrafjorden, som faktisk ligger like ved oppstigningen til Harastølen. Dette synes jeg er interessant, for det er jo nettopp slik vi også arbeider.

Det står et enormt produksjonsapparat bak konstruksjonen av filmen. Der arkitekturen starter med en to-dimensjonal tegning og gjør det ferdige verket i tre dimensjoner, gjør film det motsatte. Vi starter også med en tegning, et manus og storyboard. Bygger og iscenesetter alt i tre dimensjoner, filmer det for så å rive kulissene, og endelig presentere det ferdige produktet på et todimensjonalt kinolerret. Derfor jobber vi mye med lydlandskap og negative rom for å gjenskape de tre dimensjonene på lerretet. Rommenes karakter, størrelse, lys, farger er jo også selvsagt med på å definere karakterene i filmen. I en av filmens scener bruker vi et steadycam for å følge en av karakterene i sanntid gjennom en korridor og inn i et større rom uten å klippe. Vi gjorde dette bevisst for å få publikum til å "føle" bygget, lengden på korridoren, bygningens utstrekning - en opplevelse av overgangen mellom rom, og lyset som forandrer seg fra lyst til mørkt. Det fungerte ikke bare med et klipp eller en montasje. I naturen blir menneskene små heter det, men også i denne bygningen.

Filmskaper Krzysztof Kieślowski (1941-1996) sa at det å jobbe som filmskaper er som å jobbe i et reisebyrå. Man tar publikum med inn i en verden de ikke hadde funnet frem til selv. På den måten viser vi også frem Harastølen for de som aldri har vært der eller kjenner til stedet. Bygningen er kanskje snart vekk, men bevares gjennom filmen, som igjen vil føye seg inn i rekken av historier som på hvert sitt vis dokumenterer Harastølen.

Hanne Kroken Finseth er arkitekt og redaktør av FLETTVERK

Pål Øie er filmskaper og har tidligere laget blant annet Skjult (2009) og Villmark (2003)

